

Aan zee

Van Martin Hendriksma verschenen ook bij De Geus

Familie lees

Hunkering

Lutine

De Rijn

Martin Hendriksma

Aan zee

EEN KRONIEK VAN DE KUST

DE GEUS

De auteur ontving voor dit boek een werkbeurs van
het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

© Martin Hendriksma, 2021

Omslagontwerp Berry van Gerwen

Omslagillustratie © Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad
(fotograaf onbekend)

Kaarten binnenwerk Yde T. Bouma

ISBN 978 90 445 4131 1

NUR 320

'De zee is als een groot amphitheater.
't Bleekpaarsche strand en de arduinen duinen.
Alleen een lange rij van donkre wolken,
Gezonken op de kim, ziet naar het strand,
Dat bleek en onbewoond is, niets dan zand.'

Pan, Herman Gorter

Inhoud

Een late liefde 9

DE WRAAK VAN HET WATER

Sodom aan de Schelde 19

Een allee naar zee 31

Rembrandt op Vlieland 43

DUISTERE ZAKEN

Een meisjes, voetstoots 57

Oog om oog 72

DE ONTDEKKING VAN DE ZEE

Snuivend als een poedelhond 85

Het walvispaleis 97

Gouden duimpjes 109

ARMOEDZAAIERS

Een paradijs vergraven 125

De redding van Gerben Basteleur 136

Alles zo vreemd 146

ALLEMANSZAND

Gevoelige zaken 161

Koloniekoorts 175

De stad van hout 187

WEGGEVAAGD

- Een waar lustoord 203
De grote sloop 213
Een glimlach van de Heer 226

BEVOCHTEN VRIJHEID

- Eenzaam paradijs 243
Knellende kleren 257
Dit gebeurt nergens 271

ONDER DRUK

- Een dunne plek 285
Demonstratienatuur 297
Under the boardwalk 311

De gouden rand 325

Dank 337

Verantwoording 339

Literatuur 341

Plaatsnamenregister 351

Een late liefde

Nijver bikken we het roomijs uit onze kartonnen bekers, vlak achter de duinen op het Terschellingse strand. Mijn vader met zijn dunnende haar, door wind van achter als een aureool om zijn hoofd geblazen. Moeder minzaam lachend in haar hoogsluitende, blauwe badpak. En mijn drie broers en zus daar zo'n beetje omheen gedrapeerd. Met onze dikke, zwarte brillen en zongewassen kuiven zijn we kinderen van de sixties. Tegelijk vormen we een icoon van onschuld. Zeker de peuter in pofbroek en melkblauw vestje in het midden. Fronsend staart hij naar de camera. Zijn lepel ijs hinderlijk opgehouden, halverwege de reis van beker naar mond.

Eén druk op de knop en het beeld floept weg, even magisch als het is gekomen. Na een korte ratel wringt zich een nieuwe dia voor de lamp. Ik zie vliegers met gespalkte bamboe ribben, die door mijn oudere broers worden opgelaten in het duin. Op weer een volgend beeld zwalken we door de kniediep aanspoelende zee. Aan de horizon de schimmen van tientallen gezinnen als het onze.

Ik was drie, hooguit. Vrijwel niets weet ik nog van de campingwaslijn met lubberend ondergoed waar de zeewind onze lichamen in blaast. De slingerpaden door het zombestoven duin. Alsof ik naar kiekjes kijk van een mij vreemde familie – en tegelijk hoogst vertrouwd. Een onbestemd gevoel van gemis komt op, te zwak om te schrijven.

Toen de welvaart eind jaren zestig over Friesland uitstroomde en er een auto kwam, verruilden we de Noordzeekust voor avon-

tuurlijker oorden: de bossen van Twente, Duitsland, de Alpen. Het strand werd opgeborgen in een doos dia's, verstopt achter een schot op zolder.

Een halve eeuw later brandt die gemoedelijke gezinskust ineens op mijn huiskamermuur. Allemaal te wijten aan Ries van der Wouden. In september 2017 spreek ik de senior onderzoeker over onze huidige, verdeelde samenleving. Iedereen bivakkeert in zijn eigen bubbel. Zo krijgen we de maatschappelijke opgaven die als gevolg van het veranderend klimaat op ons afkomen nooit opgelost. Zoek eens naar thema's of gebieden die burgers met elkaar verbinden, suggereert hij op het kantoor van zijn broodheer, het Planbureau voor de Leefomgeving. Maar welke?

'De kust!' roept Van der Wouden. 'Neem de kustpacten die de afgelopen jaren zijn afgesloten om de teloorgang van strand en duin te beperken. Daar schaarst een coalitie van alle gezindten zich achter.'

De kust. Een kwetsbare strook die ons verenigt?

In de maanden die volgen denk ik geregeld terug aan Van der Woudens uitspraak. Hoewel ik op een half uur fietsen van het strand woon, kom ik er de laatste jaren weinig. Te vol, te druk. Hooguit op zomeravonden, als de colonne badgasten doorstoofd in de file naar huis staat en je fijn door de loom op het strand uitdovende golven kunt slenteren. De zeebries sust de dagelijkse sores. Aansluitend een ijsje in een strandtent.

Nee, ik had me met andere zaken bezig te houden. Kort na mijn afspraak met Van der Wouden verschijnt mijn biografie van de Rijn. Onze nationale rivier kampt met een tuttig imago. Vier jaar lang heb ik mijn onderwerp tegenover vrienden en familie moeten verdedigen en het belang van het Rijnwater benadrukt voor onze economie, ons leven, ons land. Meewarig blikken.

Bij de kust, ontdek ik na verloop van tijd, speelt iets omgekeerds. Iedereen die ik voorzichtig over het mogelijk nieuwe

schrijfproject pols, barst er direct over los. De strandhuisjes waar ze als kind verbleven. De onmetelijkheid van het water als je eenmaal het duinzand bent doorgeploegd. En ken ik trouwens al die nieuwe strandtent, daar bij paal zoveel? Geweldig eten!

Waar de Rijn lijdt onder gebrek aan aandacht lijdt de kust eerder aan een teveel.

Een betrekkelijk recente liefde, overigens. Tot ver in de negentiende eeuw geldt het strand voor de Nederlander als onheilsplek. Een oord waar je vanwege het sluimerend gevaar van stormvloed en overstroming beter niet kunt zijn. Aan de kust lijkt je overgeleverd aan de luim van de goden. Nergens wordt zo hartstochtelijk gebeden, nergens zitten de kerken zo vol.

Het strand, schrijft historicus Auke van der Woud in *Het landschap, de mensen*, was een plek waar niemand in Nederland zich raad mee wist. Geen kustbewoner, geen bestuur. Een onder invloed van stroming en getij voortdurend veranderende rafelrand. Wat hoorde er juridisch gezien bij, wat niet? Van wie was het strand eigenlijk? Of betrof het hier, zoals de lucht en de zee, een zaak die van de gehele mensheid was?

De behoefte aan kustveiligheid markeert eind negentiende eeuw het begin van de nieuwe tijd. Genummerde strandpalen geven de zandwildernis een eerste structuur. Steeds meer badhotels zullen er verrijzen. Het gevreesde water blijkt ook een bron van medicinale krachten, zoals de Fransman Alain Corbin fraai beschrijft in *Het verlangen naar de kust*.

Mijn favoriete lectuur komt van de Vlaming Eric de Kuyper. Hij ziet zijn stijfharkige nonkels en tantes eind jaren veertig aan het strand ontdooien. In hun zwembroek of badpak ontpoppen ze zich als hun betere ik. De kleine jongen adoreert het strandleven, het kan hem niet lang genoeg duren. Het strand is geen vorm van vakantie, nee, school is een hinderlijke, tien maanden durende onderbreking van het ware leven aan zee.

Niet vreemd, die vroege liefdesverklaring van De Kuyper. Onze zuiderburen gingen ons bij het exploreren van de kust royaal voor. De Fransen, Engelsen en Duitsers trouwens ook. Maar daarna was er ook hier geen houden meer aan. Dit boek werd geboren uit de vraag hoe die vroegere onheilsplek stilaan kon uitgroeien tot ons favoriete verblijfsoord, en mondt in de slothoofdstukken uit in de gevolgen van die late liefde. Want de kustpacten mogen dan op papier een paar jaar van kracht zijn, de druk op strand en duin lijkt anno 2021 groter dan ooit. Beluister op een zomerse dag de filemeldingen, de wanhoop van burgemeesters van badplaatsen. En daar komen straks de uitdagingen als gevolg van de stijgende zeespiegel nog bij.

Als ergens de noodzaak bestaat om maatschappelijke tegenstellingen te overwinnen en de handen ineen te slaan, dan is het aan de kust. Hoe krijgen we dat op onze smalle, overvolle stranden voor elkaar? Hoe houden we die geliefde plek leefbaar voor onszelf, onze kinderen? Hoe zorgen we dat we ook in de toekomst na beklimming van het duin worden overweldigd door een oceanisch gevoel van vrijheid?

Ik maak al de eerste afspraken en sta op het punt naar Zeeuws-Vlaanderen af te reizen als het me ineens te binnen schiet: dat schot op zolder. Ik schuif wat kinderspeelgoed en koffers opzij en, ja, daar staat hij nog, links in de hoek.

Als een vergeten trofee neem ik de projector mee naar beneden en richt het objectief op een wit stuk muur. Meteen herken ik de sonore brom van vroeger, de geur van verbrand stof.

Na een half uur van stug doorklikken schuif ik de laatste slof dia's in het loeiheet geworden apparaat. Nog meer verwaaid piekhaar op de kamermuur, roodverbrande torso's.

Mijn favoriete dia is die van de dreumes op zijn eerste meters Terschellingse strand. Voor hem lonkt een verlaten vlakke.

Geen strandhuisje of paviljoen te bekennen. Nauwelijks badgasten. Een paar hooghartig rondstappende meeuwen. De zee, een schuimende streep aan de kim. Verwondering stuwt de driejarige voort, de branding tegemoet.

Vijftig jaar later zet ik mijn maat 44 in dat wankele peuterspoor.

DE WRAAK VAN HET WATER

Volg met je vinger eens de kustlijn omhoog. Zie ons strijden tegen het water. De Zeeuwse en Zuid-Hollandse dammen. De groeiende puist die Maasvlakte heet. De Hondsbossche Zeewering. De Afsluitdijk. Symbolen van onze drang de zee te onderwerpen, een gevecht van eeuwen. Vanuit heel Europa kwam men driehonderd jaar geleden al naar Den Haag gereisd om zich te vergapen aan het kustwerk van die gekke Hollanders. Toch zou het een te eenzijdig beeld zijn, die menselijke overheersing. Er bestaan gebieden waar de tendens andersom is: eerst land, nu zee. Het voornaamste dorp van Vlieland ging kopje-onder en we zagen het nooit terug. En diep in Zeeland ligt sinds eind zestiende eeuw verdronken land. Daarom moet je bij een kroniek van de kust eerst nederig stilstaan bij de wraak van het water. Kaarten tonen wat er in de loop der eeuwen zoal is ingepolderd en aangeplempt, maar verhullen vaak het uitgegomde land. Het zijn bedrieglijke momentopnamen.

Sodom aan de Schelde

Hulst, 1570

Wie begin deze eeuw als getrouwd man in z'n eentje naar Hulst kwam, had de schijn tegen. De amper tienduizend inwoners van het vestingstadje konden kiezen uit dertien 'seksinrichtingen', vooral bedoeld om de Vlaming aan zijn gerief te helpen. Vijf kilometer verder lag grensdorp Paal op Belgisch grondgebied.

Gemeentelijk beleid halveerde sindsdien het aantal rosse zaken. Prostitutie stond in de kwade reuk van uitbuiting en vrouwenleed, Hulst liet zich liever voorstaan op zijn véstingwallen.

Je weet het en toch word je verrast. Zeker op een regenachtige dinsdagmiddag in november, in het gezelschap van wat voortschuifelende ouderen, een huismoeder met kind. Tussen de brave filialen van Kruidvat en Hema in de centrale Gentsestraat sta ik ineens voor een zee van schel uitgelichte etalages, afgeladen met dildo's en leren tuigjes. Je kunt slechts gegeneerd je blik afwenden (en door je oogharen slinks de vitrines in turen).

Hulst ligt vijftig kilometer uit de kustlijn, diep in Zeeuws-Vlaanderen, niet eens aan het Scheldewater. Maar de stad vormt de toegangspoort tot het Verdronken Land van Saeftinghe. Over al het menselijk leven dat hier tot 1570 heeft bestaan, ligt een metersdikke laag slib, twee keer daags door de vloed tot leven gekust.

Atlantis aan de Noordzee.

Niet zomaar een Atlantis. Een hardnekkig verhaal doet de ronde over de vroegere welvaart in dat 'scone ende vruchtbare' gebiedje aan de Schelde, met zijn 'vele lieflijke dorpen, waarvan Saeftinghe metten casteele ende twee kercken wel tvoernaemste was'.

Tot het wassende water kwam.

De Saeftinghers waren geen argeloze nieuwkomers aan de Zeeuwse zeearm. Sinds mensenheugenis werd hier geleefd. Cisterciënzer monniken volgden in de twaalfde eeuw de schaapsherders op, die met hun kuddes over de schorren trokken. Gesteund door hun abdij begonnen de broeders voor het eerst dijkjes op te werpen om de vruchtbare Saeftingher veengrond te vrijwaren van zee-water. Primitieve dijkjes, die vaak alleen het oogstseizoen overleefden. Braken de herfststormen aan, dan verdronk het Land van Saeftinghe alsnog. Maar de rogge die de monniken verbouwden was dan allang geoogst, vermalen en verwerkt tot brood.

De Saeftingher bodem bood meer dan alleen vruchtbare grond. Het inklinkende veen deed dienst als turf. Snelgroeïende steden als Brugge en Gent zochten in de vijftiende en zestiende eeuw naar brandstof om de bevolking mee te verwarmen, een hele klus in de door wind en zee kaalgeslagen kuststrook. De Saeftingher polders werden met kanaaltjes doorsneden en vervolgens een voor een afgegraven. Uit het met zeewater aangelengde, verbrande veen visten de Vlamingen zoutkristallen op, voor het conserveren van vlees en vis.

Daarnaast profiteerden de polderbewoners van hun strategische ligging op het kruispunt van Vlaanderen en Zeeland, direct aan het water. Een gestage stroom reizigers werd hier bij doortijd met het veer over de Honte (de latere Westerschelde) geholpen. En als diezelfde Honte door stormwind of ijsgang onneembaar was, diende er voor de wachtenden te worden gekookt en moesten ze ergens in een herberg slapen. Welcome florijnen voor de polderbewoners.

Zo welvarend werden ze, wil de legende, dat ze de dorpels van hun boerenhoeven eind zestiende eeuw konden bedekken met goud. In aanwaaïend volk kregen de Saeftinghers allengs minder trek. Al helemaal niet in de arme lieden die van de polderrijkdom een graantje hoopten mee te pikken. Ze werden door de boeren verjaagd 'met stocken ende honden'.